

УДК 343.98:159.9

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Типологічні особливості особистісної ідентичності засуджених до позбавлення волі жінок*

Герасименко Ольга Анатоліївна

аспірант кафедри соціології та психології

Харківський національний університет внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0002-1447-6101>E-mail: olga_gerasi993@ukr.net

У статті проаналізовані напрацювання науковців, що розглядали ідентичність, як психологічний та соціальний феномен. Особистісну ідентичність розглянуто як важливий ресурс ресоціалізації засуджених. Відзначено яких перемін зазнає особистісна ідентичність за час відбування покарання, що пов'язано зі зміною соціальних ролей і самоствавлення, соціальної стигматизацією, порушенням сімейних зв'язків, труднощами при відновленні соціального функціонування (пошуку роботи, житла тощо). Висвітлено важливість проблеми ресоціалізації засуджених, яка зумовлена необхідністю забезпечення індивідуального підходу до засуджених та осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі, недопущення їх повернення до кримінального способу життя, формування у них соціально сприятивих форм поведінки після звільнення. Емпірично виявлено типологію особистісної ідентичності засуджених до позбавлення волі жінок на етапі їх ресоціалізації. Виявлено змістовні характеристики типологічних особливостей особистісної ідентичності жінок, засуджених до позбавлення волі та їх вплив на процес ресоціалізації засуджених, що може бути використана для розробки заходів їх психологічного супроводу і корекції.

Ключові слова: особистісна ідентичність; засуджені жінки; ресоціалізація; адаптаційні ресурси особистості; типологія ідентичності; психологічне дослідження; соціальне середовище; групи досліджуваних.

Постановка проблеми дослідження, її актуальність для теорії та практики.

Особливості поведінки особистості у сучасних умовах життя суспільства стають об'єктом пильної уваги психологічної науки. Суспільство гостро реагує на ріст випадків девіантної та делінквентної поведінки, що спонукає вчених до пошуку шляхів профілактики та корекції порушень поведінки. Сучасні соціально-економічні, політичні та культурні перетворення, трансформації цінностей, зміни ідеологічних устоїв суспільства, безумовно, відображаються на внутрішньому світі людей та їх на процесі соціалізації. Як наслідок, неминує виникати проблема формування особистісної ідентичності, що має великий вплив на соціалізацію та становлення особистості людини (Андреева, 2011; Герасименко, 2020).

У психології проблема ідентичності не є новою. Питання розвитку особистості та становлення її ідентичності в контексті сучасних гуманістичних підходів успішно розроблялися й аналізувалися не тільки в зарубіжних але й у вітчизняних працях, у загальнотеоретичному і методологічному аспектах Б.Г. Ананьєвим, Н.В. Антоною, Л.І. Божович, І.С. Коном, О.М. Леонтьєвим, С.А. Рубінштейном (1976), В.В. Століним (1983) та ін. Достатньо поширеною є концепція ідентичності, яка включає всі якості особистісних варіацій, обумовлених

комплексом біологічних, психологічних, соціальних і культурних факторів.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що в центрі уваги науковців перебувають важливі питання пошуку, розвитку, становлення особистісної ідентичності. У зв'язку з цим, незважаючи на досить представницький список робіт, присвячених особистісній ідентичності, слід звернути увагу на недостатню вивченість даного феномену у жінок-делінквентів. Недостатність теоретичних обґрунтувань вивчення особливостей особистісної ідентичності як структурного компоненту особистості жінок, засуджених до позбавлення волі (Коданева, 2018).

Особистісна ідентичність розглядається як важливий ресурс ресоціалізації засуджених (Сахно, 2015). Вона неминує зазнає перемін при такій докорінній пертурбації життєвого укладу як ув'язнення, що пов'язано зі зміною соціальних ролей і самоствавлення. Для засудженої жінки ця проблема ускладнюється неминучою соціальною стигматизацією, порушенням важливих для неї сімейних зв'язків, більшими у порівнянні з чоловіками труднощами при відновленні соціального функціонування (пошуку роботи, житла тощо) (Звіт за результатами, 2020).

Процес ресоціалізації є комплексною проблемою, що визначається соціальним

* **How to cite:** Herasimenko, O. A., (2021). Typological features of the personal identity of women convicted to deprivation of freedom, *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. A Series of «Psychology»*, 70, 94-102. (in Ukrainian). <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2021-70-12>

середовищем в якому проходить покарання, специфікою міжособистісних взаємодій в цьому середовищі, психологічними характеристиками особистості засуджених (Мусин, 2006).

Проблема ресоціалізації засуджених важлива, вона традиційно вивчається в юридичній психології. Це зумовлено необхідністю забезпечення індивідуального підходу до засуджених та осіб, які звільнились з місць позбавлення волі, недопущення їх повернення до кримінального способу життя, формування у них соціально сприятливих форм поведінки після звільнення. Особливо це стосується засуджених до позбавлення волі жінок (Чернышова, 2015; Яковлев, 1999).

Засуджені до позбавлення волі жінки з точки зору психологічної корекції розглядаються як специфічна група, робота з якою вимагає урахування певних особливостей: ускладнена, у порівнянні з чоловіками, адаптація до життя на волі; розрив соціальних і сімейних зв'язків впродовж ув'язнення; знижена можливість адекватної оцінки своїх можливостей, нестійкість самооцінки; переживання комплексу негативних психічних станів (фрустрація, відчай, безнадія тощо); недостатність освіти і кваліфікації при неможливості займатись фізично важкою некваліфікованою працею; схильність до адиктивної поведінки і повторення асоціальних інцидентів після звільнення (Вовк, 2012).

Тому в світовій практиці ресоціалізації засуджених до позбавлення волі жінок підкреслюється, що вони мають право проходити, крім корекційних, спеціалізовані програми, що мають включати психологічну консультативну підтримку, групову психологічну роботу, спрямовані на подолання залежностей, підтримку психічного здоров'я, опрацювання досвіду насильства, формування життєвих навичок та довірливих міжособистісних відносин (Handbook for Prison, 2008).

На даний час в Україні наявна низка напрямів психокорекційної роботи із засудженими жінками.

Так, пропонується формувати у них базові навички аналізу та вирішення життєвих проблем, а також покращити процес прийняття рішень. Подібні програми спрямовані на запобігання протиправній поведінці, вплив на яку чинить низка факторів, пов'язаних із особливостями мислення, емоцій та поведінки, оскільки втручання спрямоване на зміну мисленневих процесів, ставлення та поведінки, здатних призвести до вчинення повторних злочинів (Самусь, 2021).

В системі ДКВС України розроблено Концепцію удосконалення системи підготовки до звільнення та ресоціалізації жінок та матерів з

дітьми. В ній ураховується необхідність підвищення самосвідомості та рольової ідентифікації засуджених жінок як матерів та повноцінних громадянок суспільства, усвідомлення їхньої ролі продовжувачок роду людського та прав і можливостей широкої реалізації себе в різних царинах суспільного життя, виховання у засуджених навичок саморегуляції та вирішення складних психогенних ситуацій (Звіт за результатами, 2020).

В програмі «Сходинки: життєві цінності», розробленій Представництвом Міжнародної організації Healthright International (Право на здоров'я) в Україні, акцент робиться на формуванні у засуджених жінок навичок ефективного спілкування, просоціальних цінностей та цінності власного здоров'я, розвитку усвідомлення необхідності побудови ефективних стосунків з оточуючими, орієнтації на створення здорової сім'ї та відповідального ставлення до батьківства (Журавель, 2013).

Програма тренінгової роботи із засудженими до позбавлення волі жінками, запропонована А.Р. Кожушко, спрямована в майбутнє, на створення в учасників установок на формування здібностей до самоаналізу і самосвідомості, спонукання процесу особистісного розвитку, досягнення оптимального рівня життєдіяльності, розвиток і прийняття позитивних життєвих цілей, формування мотивації до їх досягнення. Критеріями ефективності цієї програми є позитивна динаміка соціального інтелекту, самооцінки, зниження агресивності і проявів фрустраційної поведінки у засуджених жінок (Кожушко, 2016).

В згаданих та інших проаналізованих програмах психокорекційної і психореабілітаційної роботи із засудженими до позбавлення волі жінками проблема розвитку їх особистісної ідентичності явно не ставиться. Виключення складають думки про формування ідентичності для вагітних жінок, або тих, що стали матерями впродовж ув'язнення (Вовк, 2012).

При цьому, особистісна ідентичність розглядається як основна мішень для роботи із засудженими чоловіками, зокрема тими, хто вчинили агресивні злочини, насильство в сім'ях. Це робиться для зміни поведінкових стереотипів кривдників, для яких характерною є традиційна чоловіча самоідентифікація, що лежить в основі насильницької поведінки у міжстатевих відносинах (Методичний посібник, 2011).

Однак в проаналізованих джерелах наголошується, що важливою умовою психологічної роботи з ресоціалізації засуджених жінок є корекція складових самосвідомості

(самооцінка, Я-концепція, самоствавлення тощо), що за своїм змістом релевантно особистісній ідентичності.

Метою та завданнями статті є виявлення змістовних характеристик типологічних особливостей особистісної ідентичності жінок, засуджених до позбавлення волі та їх впливу на процес ресоціалізації засуджених для подальшого використання при проведенні судово-психологічних експертиз.

Методи дослідження. Емпіричне дослідження особливостей особистісної ідентичності засуджених до позбавлення волі жінок здійснювалося впродовж 2017-2020 рр. Емпіричною базою дослідження стали Качанівська виправна колонія № 54 м. Харкова, Чернігівська виправна колонія № 44, де перебували вперше засуджені до позбавлення волі жінки.

Вибірку склали 211 засуджених до позбавлення волі жінок, віком 22-45 років. Вибірка була розподілена на дві групи: засуджені за корисливі злочини (130 осіб), засуджені за насильницькі злочини (81 особа). На момент дослідження термін завершення відбування покарання всіх засуджених становив від півроку до року.

У ході емпіричного дослідження використано методику визначення особистісної ідентичності Л.Б. Шнайдер, що дозволило визначити

характеристику особистісної ідентичності засуджених до позбавлення волі жінок.

В подальшому здійснено ієрархічний кластерний аналіз даних, що дозволило виявити групи (типи) досліджуваних.

Для змістовного наповнення типів особистісної ідентичності використано комплекс психодіагностичних методик: 16-факторний особистісний опитувальник Р.Б. Кеттелла; опитувальник визначення акцентуацій характеру Г. Шмішека; тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О. Леонтьєва; тест-опитувальник самоствавлення В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва; тест «Хто Я» М. Куна, Т. Мак-Партленда; ціннісний опитувальник Ш. Шварца в адаптації В.М. Карандашева; методика визначення копінг-стратегій поведінки Р. Лазаруса.

Наскрізне порівняння середніх показників психодіагностичних методик (загальним обсягом 70) між одержаними групами (кластерами) здійснювалось за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA).

Виклад основного матеріалу результатів дослідження та їх обговорення. На першому етапі дослідження вивчались типи ідентичності засуджених до позбавлення волі жінок. Результати, одержані за методикою Л.Б. Шнайдер, представлені у таблиці 1.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика типів особистісної ідентичності засуджених до позбавлення волі жінок (у %)

	Насильницький тип	Корисливий тип	$\varphi_{емп}$	p
Передчасна ідентичність	42,0	32,3	1,76	0,05
Дифузна ідентичність	23,5	37,7	2,61	0,01
Мораторій ідентичності	19,8	16,2	0,66	-
Позитивна ідентичність	8,6	6,9	0,45	-
Псевдопозитивна ідентичність	6,2	6,9	0,21	-

В результаті вивчення статусно-структурної організації ідентичності виявлено, що переважаючими типами особистісної ідентичності у групах засуджених до позбавлення волі жінок є передчасний (42,0% у групі засуджених за насильницькі злочини, 32,3% - за корисливі), дифузний (23,5% та 37,7% відповідно), мораторій ідентичності (19,8% та 16,2% відповідно).

Передчасна ідентичність є варіантом нав'язаної ідентичності, яка слабо усвідомлюється, притаманна особам, які не робили самостійних життєвих виборів, внаслідок цього невірні оцінюють власні можливості і особистість. Даний тип ідентичності статистично значимо більш притаманний жінкам, засудженим за насильницькі злочини (42,0 > 32,3; $p \leq 0,05$).

Дифузна ідентичність, за даними авторки методики, це статус ідентичності, при якому відсутні сталі цілі, цінності і переконання,

особистість не спрямована на їх активне формування. Для таких жінок характерними є певна незадоволеність собою і власними можливостями, сумніви у власній цінності та здатності викликати повагу у інших, наявність внутрішніх конфліктів, нестійкість самооцінки, готовість визнавати власні недоліки і невдачі на фоні ригідного позитивного самоствавлення. Дифузна ідентичність статистично значимо більш притаманна жінкам, які вчинили корисливі злочини (37,7 > 23,5; $p \leq 0,01$).

На третьому ранговому місці в обох групах знаходиться мораторій ідентичності, статистично значимих відмінностей за частотою його прояву не виявлено. Мораторій – це криза ідентичності, переживання ситуації пошуку відповідей на питання відносно себе. Досліджені жінки знаходяться на етапі ресоціалізації, готуються до звільнення, ймовірно тому біля п'ятої частини їх

характеризуються цим типом особистісної ідентичності.

Констатовано, що серед досліджуваних жінок зустрічаються менше 10% з досягнутою (позитивною) особистісною ідентичністю, це з одного боку вказує на актуальність досліджуваної проблеми – засудженим жінкам явно не вистачає особистісної зрілості, відчуття спрямованості і осмисленості життя, позитивного зв'язку із суспільством. З іншого боку, це спрямовує на пошук заходів психологічної підтримки та корекції засуджених жінок на етапі їх ресоціалізації.

Таблиця 2. Результати ієрархічної кластерного аналізу (розподіл досліджуваних у %)

	№ кластера						
	1	2	3	4	5	6	7
Загалом	19,0	35,5	20,9	15,2	2,4	3,3	3,8
З них:							
Корисливі	30,0	82,7	70,5	46,9	60,0	57,1	37,5
Насильницькі	70,0	17,3	29,5	53,1	40,0	42,9	62,5

В подальшому ході дослідження вивчалися особистісні і соціально-психологічні особливості засуджених до позбавлення волі жінок з різними типами ідентичності. Внаслідок того, що кластери 5, 6, 7 складаються з незначної кількості досліджуваних (таблиця 2), вивчалися тільки кластери 1-4.

Для змістовної характеристики отриманих типів особистісної ідентичності було здійснено наскрізне порівняння середніх показників психодіагностичних методик за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA).

До першого типу «Пасивно-депресивний» віднесено 19,0% досліджуваних жінок. Переважно (70,0%) – це жінки, які засуджені за насильницькі злочини. За методикою Кеттелла спостерігається особистісний профіль А-В-Г+І+Л-М+О+Q1-Q3+Q4+, за методикою Шмішека – піками в показниках дистимічної, циклотимної та емотивної акцентуацій. Це дозволяє з боку індивідуально-психологічних і характерологічних особливостей схарактеризувати їх як нетовариських, довірливих, мрійливих. Жінкам цього типу характерно самозвинувачення, розвинене почуття провини, недостатність когнітивних здібностей для роботи з цими негативними почуттями. Емоційний стан напружений, негативний, що пов'язано з надмірним самоконтролем.

У цій групі за методикою СЖО Д.О. Леонтьєва виявлено низькі показники за усіма шкалами, особливо – цілей у житті, локусу контролю Я, керованості життям. Жінки з цієї групи переважно живуть минулим, незадоволені теперішньою ситуацією, не вірять в те, що здатні щось змінити

На другому етапі дослідження проведено кластерний аналіз матриць даних, які містили результати проведених психодіагностичних методик. Внаслідок застосування різних методів ієрархічної кластеризації одержано від 5 до 11 кластерів, найбільш прийнятні результати з точки зору рівномірності розподілу досліджуваних дає метод Уорда (7 кластерів). У таблиці 2 показано розподіл досліджуваних за кластерами.

на краще, а також в настання сприятливого майбутнього.

За методикою В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва у жінок цього типу виявлено високі показники аутосимпатії та самозвинувачення, низькі – за шкалами самоповаги, самоінтересу, очікуваного ставлення з боку інших, саморозуміння. Досліджувані цього типу в цілому схвально ставляться до себе, однак не мають конкретних підстав і досягнень для того, щоб вірити в свої сили і здібності, і в можливість управляти своїм життям.

За методикою М. Куна, Т. Мак-Партленда спостерігається переважна кількість відповідей, які описують соціальні ролі засуджених жінок. Незначною є кількість самоописів, які стосуються фізичних, комунікативних, перспективних і рефлексивних характеристик. Емоційне забарвлення самоописів є в основному емоційно-нейтральним, за виключенням тих, що описують майбутнє, вони мають негативну емоційну конотацію. Жінки цієї групи характеризуються заниженою самооцінкою, не бажають саморозкриття, негативно переживають свій статус засуджених.

Ціннісні орієнтації засуджених цієї групи вирізняються значним розривом між реальними і декларованими цінностями. Результати, одержані за допомогою методики Ш. Шварца свідчать про те, що жінки підкреслюють значимість цінностей досягнення, самостійності, традицій і універсалізму. Вони вважають, що повинні слідувати ролі жінки і матері, мати професію і роботу, бути «як усі», відчувати певну єдність з суспільством. Водночас, на рівні індивідуальних пріоритетів у цій групі переважають цінності безпеки і конформності, що

виражається у зовнішньо покірній поведінці, прагненні будувати її так, щоб створювати мінімум ситуацій взаємодії з іншими засудженими та адміністрацією колонії.

У показниках копінг-стратегій поведінки, досліджених за допомогою методики Р. Лазаруса, переважають дистанціювання, уникнення, прийняття відповідальності та позитивна переоцінка. Видно, що жінки цієї групи спочатку намагаються не брати участь у проблемах (уникати, не взаємодіяти), а якщо вони вже сталися – беруть провину на себе, намагаються переконати в тому, що переживання неприємностей є корисним для досвіду і саморозвитку.

До другого типу «Товариський» віднесено 35,5% досліджених засуджених до позбавлення волі жінок. Це в основному жінки, засуджені за корисливі злочини (82,7%).

Їх узагальнений особистісний профіль за методикою Р.Б. Кеттелла має такі піки: А+В+Г+Н+Л+М-Q1+Q2-, за методикою Г. Шмішека виявлено високі показники гіпертимної, емотивної, екзальтованої та демонстративної акцентуацій. Досліджені цієї групи характеризуються активністю, енергійністю поведінки, спрямованістю на міжособистісну взаємодію. Вони вирізняються практичністю, приземленістю інтересів, підозрілістю, намагаються бути у центрі уваги, максимальної поінформованості. Для таких жінок характерним є прояви образливості, балакучості, розгальмованості, імпульсивності, є ознаки недостатньої сформованості самоконтролю і саморегуляції. Вони прагнуть новизни, мають широке коло спілкування і інтересів, які в основному є поверхневими, вирізняються недостатнім моральним контролем поведінки.

На фоні загалом низьких показників методики СЖО Д.О. Леонтьєва в цій групі спостерігається вище за середній рівень показників емоційної насиченості життя і його контрольованості. Досліджувані вважають, що треба жити поточним моментом, мало замислюються над майбутнім, вважають, що життя буде складатись для них сприятливо без необхідності щось для цього робити.

За методикою В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва в цій групі спостерігаються високі показники за шкалами самоповаги, аутосимпатії, очікуваного ставлення з боку інших, самоінтересу і самовпевненості. Низькі показники одержано за шкалами ставлення інших, самокерівництва, самозвинувачення. В цілому вони задоволені собою, вважають, що мають достатньо підстав для цього, цікавляться власною особистістю, очікують схвального і позитивного ставлення від оточуючих. Воднораз видно, що такого позитивного ставлення

вони не одержують, але не проявляють достатньої послідовності і роботи над власними недоліками, щоб виправити це. Провину за невдачі перекладають на інших, не схильні вбачати власний внесок у конфліктних ситуаціях, поверхнево відносяться до критики.

В цій групі за методикою М. Куна, Т. Мак-Партленда одержано самоописи, які характеризують переважно комунікативне Я. Дещо менше – соціальні, фізичні та перспективні відповіді. У цій групі найчастіше зустрічаються самоописи з емоційними характеристиками («вразлива», «дратівлива», «емоційна» тощо). Загалом жінки цієї групи характеризуються завищеною самооцінкою, позитивним самоописами.

За методикою Ш. Шварца на рівні нормативних ідеалів жінки цієї групи обирають переважно владу, досягнення і самостійність, вважають, що жити треба так, щоб чогось досягти і бути незалежною від обставин. При цьому, як і в попередній групі, спостерігається протиріччя з рівнем індивідуальних пріоритетів, на якому переважають цінності стимуляції, конформності та безпеки. Жінки цього типу будуть поведінку «за принципом задоволення», щоб максимізувати ситуативні позитивні емоційні прояви і уникати неприємностей і відповідальності.

Серед копінг-стратегій, вивчених за методикою Р. Лазаруса у цій групі переважають конфронтація, пошук соціальної підтримки і уникнення. Ймовірно, що такі жінки спочатку намагаються уникати проблем, якщо це не вдається, вирішують її шляхом суперництва, боротьби або шукають допомоги і підтримки у оточуючих.

До третього типу «Самовпевнений» увійшли 20,9% досліджених засуджених до позбавлення волі жінок. Це в основному жінки, засуджені за корисливі злочини (70,5%).

За методикою Р.Б. Кеттелла узагальнений профіль особистості жінок цієї групи має вигляд: В+С+Е+Н+О-Q2+Q3+Q4-, за методикою Г. Шмішека спостерігаються високі показники гіпертимної, емотивної, застрягаючої та педантичної акцентуацій. Жінки цього типу характеризуються особистісною і емоційною зрілістю, сформованими емоційно-вольовими якістьями (рішучість, цілеспрямованість), самоконтролем поведінки, у спілкуванні проявляють домінантність і незалежність. Вони послідовні, дріб'язкові, злопам'ятні, не схильні до переживання провини, здатні управляти процесом спілкування, мають достатні когнітивні здібності.

Показники методики СЖО Д.О. Леонтьєва в цій групі знаходяться на середньому рівні, найвищі – цілей в житті і локусу контролю Я. Досліджувані мають сформовані цілі і переконання,

що робить їх життя смислорозповненим з точки зору часової перспективи. Вони вважають себе сильними особистостями, які здатні побудувати життя суголосно власним уявленням про нього.

За методикою В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва у цій групі спостерігається загалом середній рівень сформованості показників, виключення складають шкали аутосимпатії, самоуправління і самоінтересу, за якими показники сформовані на рівні вище середнього. У порівнянні з іншими групами, засуджені жінки з цього типу вирізняються найкращим самоставленням.

За допомогою методики М. Куна, Т. Мак-Партленда в цій групі виявлено різноманітні самоописи. При порівнянні з іншими групами, найчастіше зустрічаються рефлексивні описи (описи характеру, емоційне ставлення до себе) і перспективні описи, зокрема діяльнісні і професійні. Слід зауважити, що загалом серед досліджених засуджених жінок перспективні самоописи мають в основному негативну або нейтральну конотацію, тоді як у цій групі зафіксовано найбільше професійних намірів, матеріальних і фізичних перспектив. Жінки цієї групи характеризуються адекватною самооцінкою, позитивним самоописами.

За методикою Ш. Шварца у цій групі констатовано найменший розбіг між цінностями нормативних ідеалів і індивідуальних пріоритетів, переважають цінності безпеки, самостійності і влади. Досліджувані прагнуть впорядкованих умов життя, соціального порядку і свого місця в ньому, безпеки для себе особисто, престижу та визнання у групі, можливостей для контролю та домінування над людьми, самостійності у здійсненні життєвих виборів. На рівні нормативних ідеалів вираженням є показник цінності конформності, який не виражений на рівні індивідуального пріоритету, тобто ці жінки декларують, що треба відповідати суспільним очікуванням, стримувати власні імпульсивні прагнення, розвивати в собі дисциплінованість, бути слухняними, ввічливими, однак насправді цього не роблять.

Серед копінг-стратегій, вивчених за методикою Р. Лазаруса у цій групі переважають конфронтація, самоконтроль і планування. Поведінка жінок цього типу не спонтанна, стримана, вони схильні приховувати справжні думки і почуття, намагаються діяти обачливо і раціонально.

До четвертого типу «*Інфантильний*» віднесено 15,2% досліджених засуджених до позбавлення волі жінок. В цьому кластері знаходяться як жінки, засуджені за корисливі злочини (46,9%), так і за насильницькі (53,1%).

За методикою Р.Б. Кеттелла узагальнений особистісний профіль засуджених жінок цієї групи

має вигляд: А+С-Г+Н+Л-М-О+Q3-Q4+, за методикою Г. Шмішека виявлено високі показники гіпертимної, емотивної, демонстративної, тривожної та застрягаючої акцентуації. Досліджені цієї групи характеризуються екстравертованістю, емоційною незрілістю, недостатньою сформованістю навичок самоконтролю і саморегуляції, м'якістю і довірливістю у спілкуванні, образливістю, хитливістю емоційного стану. Цей тип схарактеризовано як інфантильний, необачливий, на фоні сформованих моральних пріоритетів (совість, мораль, почуття провини) у них спостерігається дефіцит навичок поведінкового самоконтролю і емоційна незрілість.

У цій групі виявлено низький рівень показників осмисленості життя за методикою СЖО Д.О. Леонтьєва. Вище середнього сформований показник інтересу і емоційної насиченості життя, найнижчий – показник локусу контролю життя. Досліджувані цього типу впевнені в тому, що життя непрогнозоване, все вирішує випадок чи доля, тому треба жити «тут і тепер», не замислюючись над минулим і не робити прогнозів на майбутнє.

За методикою В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва у жінок цієї групи вищі за середніх показники аутосимпатії, очікуваного ставлення з боку інших, ставлення інших і самоприйняття, решта показників сформовано на низькому рівні. Це свідчить про загальне позитивне ставлення до себе, а також про той факт, що досліджувані знайшли такі стратегії поведінки, які дозволяють адаптуватись в середовищі засуджених, адже очікують і одержують позитивне ставлення від оточуючих. При цьому вони не схильні рефлексувати, не цікавляться власною особистістю, фактично не володіють навичками самоуправління і побудови життєвої перспективи.

В цій групі за методикою М. Куна, Т. Мак-Партленда одержано самоописи, які характеризують переважно комунікативне, фізичне і соціальне Я. В них непоодинокі зустрічаються згадки про «випадковість» вчинених злочинів, несправедливість поточного становища, невизначеність подальшого життя («я людина, яка не знає, що буде робити потім»).

За методикою Ш. Шварца на рівні нормативних ідеалів жінки цієї групи обирають переважно цінності традицій, універсалізму, доброти. У цій групі констатовано найбільшу невідповідність нормативних ідеалів і індивідуальних пріоритетів, так, пріоритетними виступають цінності безпеки, гедонізму і стимуляції. Жінки вважають, що треба виконувати традиційні соціальні ролі жінки та матері, важливо робити «вірні речі», інтегруватись у суспільство, допомагати іншим. Реальна ж поведінка ґрунтується на прагненні отримувати

задоволення, чуттєві враження, підживлювати себе спілкуванням і мимовільними радіощами, дотримуватись внутрішнього порядку для того, щоб уникати неприємностей.

Серед копінг-стратегій, вивчених за методикою Р. Лазаруса у цій групі переважають уникнення, пошук соціальної підтримки, дистанціювання. Жінки намагаються долати проблеми шляхом заперечення, ігнорування, фантазування, применшення їх життєвої і емоційної значимості, залучення оточення для допомоги.

Висновки. Особистість засудженої до позбавлення волі жінки є специфічним об'єктом з точки зору психологічного супроводу її ресоціалізації. Найвні корекційні програми ураховують окремі феномени, які дотичні до сфери самосвідомості, однак потенціал категорії особистісної ідентичності наразі недостатньо використовується для науково-методичного забезпечення психологічного супроводу ресоціалізації засуджених до позбавлення волі жінок.

Особистісна ідентичність трансформується підчас переживання ув'язнення, у більшості досліджуваних засуджених жінок характеризується слабкою усвідомленістю, ґрунтується на невірній оцінці власної особистості і можливостей. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що ці зміни відбуваються в межах певних типів ідентичності, кожний з яких має низку взаємозв'язків з особистісними і соціально-психологічними якостями засуджених жінок. Так, емпірично виявлено типологію особистісної ідентичності засуджених до позбавлення волі жінок на етапі їх ресоціалізації, що включає чотири типи:

1. Пасивно-депресивний тип. Жінки цього типу нетовариські, мрійливі, занадто довірливі. Характеризуються конформною життєвою позицією, поведінка зовнішньо покірна, намагаються уникати взаємодії з оточуючими. Незадоволені теперішньою ситуацією, живуть минулим, не вірять у власні сили щось змінити, впевнені в тому, що життя не зміниться на краще. В цілому схвально ставляться до себе, декларують важливість слідувати рольовим суспільним очікуванням, реалізації себе як дружини і матері, однак не мають конкретних підстав і досягнень для того, щоб вірити в свої сили і здібності. Характеризуються заниженою самооцінкою, не бажають саморозкриття, негативно переживають свій статус засуджених. Virізнюються напруженим психічним станом, переживанням провини і самозвинувачення, при цьому не мають достатніх когнітивних здатностей для опрацювання цих негативних почуттів, сприймають покарання як досвід, який просто необхідно пережити.

2. Товариський тип. Жінки цього типу активні, енергійні, демонстративні, спрямовані на міжособистісну взаємодію. На тлі балакучості, яскравості емоційних проявів, прагнення бути в центрі уваги, вони підозрілі, недовірливі, образливі. Спостерігається дефіцит навичок самоконтролю і саморегуляції, імпульсивність і розгальмованість поведінки. Такі жінки прагнуть новизни і поінформованості, вважають, що треба жити поточним моментом, мало замислюються над майбутнім, вірять в те, що можна досягти успіху без вкладання зусиль. Вони вважають, що мають достатньо підстав для позитивного ставлення збоку оточуючих, не проявляють достатньої послідовності і роботи над власними недоліками, провини за невдачі перекладають на інших. Прагнуть незалежності і досягнень, однак намагаються максимізувати емоційні задоволення і уникати неприємностей і відповідальності.

3. Самовпевнений тип. Жінки цього типу вирізняються особистісною і емоційною зрілістю, сформованими емоційно-вольовими якостями, самоконтролем поведінки. Вони послідовні, дріб'язкові, злопам'ятні, не схильні до переживання провини, здатні управляти процесом спілкування, мають достатні когнітивні здібності. Вважають себе сильними особистостями, які здатні самостійно побудувати життя, переживають ситуацію ув'язнення адекватно, намагаються знайти в цьому особистісний сенс. Декларують необхідність відповідати суспільним очікуванням, стримувати власні імпульсивні прагнення, розвивати в собі дисциплінованість, бути слухняними, ввічливими, однак насправді цього не роблять.

4. Інфантильний тип. Жінки цього типу характеризуються екстравертованістю, емоційною незрілістю, недостатньою сформованістю навичок самоконтролю і саморегуляції, м'якістю і довірливістю у спілкуванні, образливістю, хитливістю емоційного стану. При сформованих моральних пріоритетах у таких жінок них спостерігається дефіцит навичок самоконтролю і емоційна незрілість. Вчинені злочини вважають випадковими, переживають несправедливість поточного становища, невизначеність подальшого життя. Декларують важливість дотримання традиційних цінностей і ролей, однак реальна поведінка ґрунтується на прагненні отримувати задоволення, чуттєві враження, підживлювати себе спілкуванням і мимовільними радіощами, дотримуватись внутрішнього порядку для того, щоб уникати неприємностей.

Надані змістовна характеристика і психодіагностичні профілі типів особистісної ідентичності засуджених до позбавлення волі

жінок, які можуть бути використані для розробки заходів їх психологічного супроводу і корекції.

Список посилань

- Андреева Г.М. К вопросу о кризисе идентичности в условиях социальных трансформаций. Психологические исследования: электрон. науч. журн. 2011. № 6. URL: <http://psystudy.ru> (10.10.2012).
- Вовк В.М., Журавель Т.В., Калівошко В.М. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх: методичний посібник / за ред. Т.В. Журавель, Ю.В. Пилпас. К.: "Версо-04", 2012. 168 с.
- Герасименко О.А. Идентичность как категория адаптационного ресурса женщин, осужденных к лишению свободы. *Colloquium-journal*. 2020. №12 (64). С. 10-13. DOI: 10.24411/2520-6990-2020-11816
- Грачук Н.В. Ресоціалізація неповнолітніх злочинниць у умовах колонії: гендерний підхід. *Вісник Запорізького національного університету*. № 2. 2009. С. 55-60.
- Журавель Т.В., Лях Т.А., Скіпальська Г.Б., Чорна Ю.О. Методичні рекомендації щодо організації просвітницької роботи з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед підлітків та молоді в установах Державної кримінально-виконавчої служби / За ред. Т.А. Лях. К.: ТОВ «Обнова компані», 2013. 36 с.
- Звіт за результатами проведення оцінки програм та практик роботи з вагітними жінками і матерями з дітьми в установах виконання покарань щодо формування відповідального материнства. Київ, ФОП Буря, 2020. 35 с. <https://www.unicef.org/ukraine/media/11391/file/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%B7%20%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%92%D0%9A.pdf%20.pdf>
- Коданева М.С. Личностная идентичность как ресурс ресоциализации осужденных женщин. *Проблемы современного педагогического образования*. 2018. №. 60-2. С. 422-424. [https://www.gpa.cfuv.ru/attachments/article/3840/%D0%92%D1%8B%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%2060%20%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C%202,%202018%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%20\(1\).pdf](https://www.gpa.cfuv.ru/attachments/article/3840/%D0%92%D1%8B%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%2060%20%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C%202,%202018%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%20(1).pdf)
- Кожушко А.Р. Психологічні особливості засуджених до позбавлення волі жінок на етапі ресоціалізації : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2016. 25 с. <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1644>
- Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / Укладачі: Г.Ю.Мустафасв, І.І. Довгаль. Київ, 2011. 192 с.
- Мусин І.С. Индивидуально-психологические особенности адаптации осужденных женского и мужского пола к условиям лишения свободы: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Казань, 2006. 25 с.
- Рубинштейн С. А. Проблемы общей психологии / ред. Е. В. Шорохова. М.: Педагогика, 1976. 416 с.
- Самусь В., Соловійова О., Виноградова О. Методичний посібник до програми для дорослих засуджених ДКВС України «Вирішення проблем». К.: Рада Європи, ФОП Ямчинський, 2021. 122 с. <https://rm.coe.int/prefinal-with-logo-draft-for-printing-ver-ok-od-litred-4/1680a44084>
- Сахно С.В. Особливості рефлексії засуджених жінок в умовах позбавлення волі. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2015. №. 3. С. 367-376.
- Столин В.В. Самосознание личности. Москва: Издательство Московского Университета, 1983. 284 с.
- Чернышева А.В. Взаимосвязь социальной идентичности и социально-психологической адаптации при аддиктивном поведении у женщин. Дисс. канд. психол. наук. Ярославль, 2015. 310 с. http://www.rd.uniyar.ac.ru/upload/iblock/08b/avtor_eferat-chernyshevoy-a-nov.pdf
- Яковлев В. В. Психологическая характеристика смысловой сферы личности осужденных к лишению свободы : дис. ... канд. психол. наук. Рязань, 1999. 192 с.
- Handbook for Prison Managers and Policymakers on Women and Imprisonment. *Criminal Justice Handbook Series*. New York, 2008. 128 p. <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/women-and-imprisonment.pdf>

References

- Andreeva, G.M. (2011). On the issue of identity crisis in the context of social transformations. *Psychological research: electron. scientific. zhurn.* 6. URL: <http://psystudy.ru> (10.10.2012). [in Russian].
- Chernysheva, A.V. (2015). *The relationship between social identity and socio-psychological adaptation in addictive behavior in women*. (Master's thesis). Yaroslavskiyi hosudarstvennii unyversytet, Yaroslavl. http://www.rd.uniyar.ac.ru/upload/iblock/08b/avtor_eferat-chernyshevoy-a-nov.pdf [in Russian].
- Gerasimenko, O.A. (2020). Identity as a category of adaptive resource for women sentenced to imprisonment. *Colloquium-journal*. 12(64). <https://doi.org/10.24411/2520-6990-2020-11816> [in Russian].
- Grachuk, N.V. (2009). Resocialization of juvenile offenders in the colony: a gender approach. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*. 2. [in Ukrainian].
- Handbook for Prison Managers and Policymakers on Women and Imprisonment. (2008). *Criminal Justice Handbook Series*. New York. <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/women-and-imprisonment.pdf>
- Kodaneva, M.S.(2018). Personal identity as a resource for resocialization of convicted women. *Problemy sovremennogo pedahohycheskoho obrazovanyia*. 60(2).

- [https://www.gpa.cfuv.ru/attachments/article/3840/%D0%92%D1%8B%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%2060%20%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C%202,%202018%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%20\(1\).pdf](https://www.gpa.cfuv.ru/attachments/article/3840/%D0%92%D1%8B%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%2060%20%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C%202,%202018%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%20(1).pdf) [in Russian].
- Kozhushko, A.R. (2016). *Psychological peculiarities of convicts to let the will of women on the stage of resocialization*. (Master's thesis). Kharkivskiy natsionalnyi universytet, Kharkiv. [in Ukrainian].
- Musin, I.S. (2006). *Individual psychological characteristics of adaptation of male and female convicts to conditions of imprisonment*. (Master's thesis). Kazanskiy hosudarstvennii unyversytet, Kazan. [in Russian].
- Mustafaev, G.Yu., Dovgal, I.I. (2011). A methodical guide for people who are using the correct programs for people who have committed violence in the family. Kiev. [in Ukrainian].
- Rubinshtein, S.L. (1976). *Problems of general psychology*. M.: Pedagogika. [in Russian].
- Sakhno, S.V. (2015). Peculiarities of reflexions of condemned women in the minds of letting their will. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii*. 3. [in Ukrainian].
- Samus, V., Solovyova, O., Vinogradova, O. (2021). A methodical guide to programs for grown-up convicts of the DCAF of Ukraine "The latest problems". Kyiv, Rada Evropi. <https://rm.coe.int/prefinal-with-logo-draft-for-printing-ver-ok-od-litred-4/1680a44084> [in Ukrainian].
- Stolin, V.V. (1983). *Self-awareness of the individual*. Moskva: Yzdatelstvo Moskovskoho Unyversyteta. [in Russian].
- The results of the assessment of the program of robotics practices with vaginal women and mothers with children in the setting of the assessment of the future development of maternity. (2020). Kiev, FOP "Burya". <https://www.unicef.org/ukraine/media/11391/file/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%B7%20%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%92%D0%9A.pdf%20.pdf> [in Ukrainian].
- Vovk, V.M., Zhuravel, T.V., Kalivoshko, V.M. (2012). Preparing for children to be educated, as they do it in a certain way, or letting their will on singing lines, including those who are incomplete. Kyiv, "Verso-04". [in Ukrainian].
- Yakovlev, V.V. (1999). *Psychological characteristics of the semantic sphere of the personality of those sentenced to imprisonment*. (Master's thesis). Ryazanskiy hosudarstvennii unyversytet, Ryazan. [in Russian].
- Zhuravel, T.V., Lyakh, T.L., Skipalska, G.B., Chorna, Yu.O. (2013). *Methodical recommendations for the organization of educational robots from the prevention of VIL / SNID for the risky behavior of the middle of children and young people in the institutions of the State Criminal and Victory Service*. Kiev, TOV "Obnova company". [in Ukrainian].

Typological features of the personal identity of women convicted to deprivation of freedom

Herasimenko Olga Anatoliyivna

Graduate student of the Department of Sociology and Psychology
Kharkiv National University of Internal Affairs

The article analyzes the work of scientists who considered identity as a psychological and social phenomenon. The concept of identity as a complex integrated socio-psychological formation and as a category of adaptive resources of the individual is considered. The problem of formation of personal identity and its influence on socialization and formation of human personality is covered. The insufficiency of theoretical substantiations of studying the peculiarities of personal identity as a structural component of the personality of women sentenced to imprisonment is shown. Personal identity is considered as an important resource for resocialization of convicts. It is noted what changes the personal identity undergoes during the sentence, which is associated with changes in social roles and self-esteem, social stigma, disruption of family ties, difficulties in restoring social functioning (job search, housing, etc.). The importance of the problem of resocialization of convicts, which is due to the need to ensure an individual approach to convicts and persons released from prisons, preventing their return to a criminal lifestyle, the formation of socially favorable forms of behavior after release. The process of resocialization is considered as a complex problem determined by the social environment in which the punishment takes place, the specifics of interpersonal interactions in this environment, the psychological characteristics of the personality of convicts. The study empirically identified the typology of personal identity of women sentenced to imprisonment at the stage of their resocialization, which includes four types of women sentenced to imprisonment: passive-depressed, sociable, self-confident, infantile. The given meaningful description of the types of personal identity of women sentenced to imprisonment can be used to develop measures for their psychological support and correction.

Key words: personal identity; convicted women; resocialization; adaptive resources of the individual; typology of identity; psychological research; social environment; groups of subjects.

Надійшла до редакції 25.02.2021